

УДК 338.439.5:658

О.П. Власенко
аспірант

Державний агроекологічний університет

**ЕМПІРИЧНА ОЦІНКА ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ:
МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ**

Розглянуто трансакційні витрати макроекономічного походження, які несуть сільськогосподарські підприємства. Визначено рівень їх впливу на результати господарювання, оцінено значущість кожного виду витрат та розрахована їх структура на прикладі підприємств Житомирської області.

Постановка проблеми

У період становлення ринкових засад господарювання зростають витрати підприємств, які мають макроекономічне походження. Вони пов'язані з впливом інфляції, невчасною оплатою продукції, відсутністю нормативно-правового забезпечення процесу економічного обміну та невиконанням законодавчих або неформальних правил ведення бізнесу, корупцією, недобросовісною конкуренцією, використанням неякісної інформації тощо. В економічній літературі такі витрати отримали назву трансакційних.

Трансакційні витрати, що формуються під впливом відповідних сфер макросередовища (економічної, політико-правової, інформаційної та інших) не відображаються в системі обліку підприємств, однак завдають реальних збитків аж до банкрутства. Особливо незахищеними виявляються аграрії. В той час, як переробні, заготівельні та інші посередницькі організації отримують прибутки і мають ресурси для нівелювання негативного впливу недосконалого інституційного середовища, сільськогосподарські підприємства знаходяться на межі виживання. Така ситуація вимагає глибокого аналізу, адже сільське господарство безальтернативно є ключовою ланкою агропромислового комплексу, сировинною та продовольчою основою, яка забезпечує його системне функціонування. Це і обумовило вибір напрямку дослідження.

Аналіз попередніх досліджень

За часів формування теорії трансакційних витрат як складової неінституціоналізму, увагу науковців привертала процеси, які охоплювали сферу взаємодії суб'єктів господарювання (мікросередовище). Отже, до трансакційних відносяться витрати на з'ясування величини ринкових цін, витрати на ведення переговорів і укладання контрактів [3, с. 30–39]. Подальші дослідження розширювали уявлення про природу трансакційних витрат і з'ясовувались макропараметри цього явища.

© О.П. Власенко
Науковий керівник – д.е.н., проф. В.В. Зіновчук

Вагомий внесок у розвиток і становлення цього напрямку економічної теорії належить вченим О. Вільямсону, Дж. Бьюкенену, Д. Норту і Р. Фогелю, А. Алчіану, Г. Демсецу, К. Ерроу та ін. Цієї концепції додержуються такі вітчизняні дослідники як С. Архієреєв, І. Булеєв, В. Дементьєв, В. Захарченко, О. Яременко, а також їх російські та білоруські колеги – Д. Львов, Р. Нуреєв, А. Олейник, А. Шастітко, К. Шебеко та ін. Вивченню окремих елементів інституційного оточення сільськогосподарського виробництва присвячені праці вітчизняних науковців: О. Бородіної, В. Валентинова, В. Гончаренка, С. Дем'яненка, М. Маліка, Л. Молдаван, О. Мороз та ін., проте дослідженню трансакційних витрат агробізнесу не приділено ще достатньо уваги. Досі залишається невисвітленим – які саме витрати суб'єктів аграрного ринку мають макроекономічне походження і формуються під впливом недосконалого інституційного середовища, бракує даних щодо їх рівня і впливу на результати господарювання аграріїв.

Мета та методика дослідження

Метою даного дослідження є емпіричне підтвердження існування трансакційних витрат макроекономічного походження, яких зазнають суб'єкти вітчизняного агробізнесу та визначення їх рівня і значущості.

У процесі дослідження використано загальні та спеціальні методи наукового дослідження: індукції і дедукції, узагальнення, системного підходу до вивчення процесів та явищ та ін. Для теоретичного обґрунтування складу трансакційних витрат агробізнесу в умовах інституціональної невірноваженості та невизначеності використано абстрактно-логічний метод. Застосування методу експертних оцінок у поєднанні з методом безпосередньої оцінки та методикою зважування дозволили визначити вагу кожного виду витрат і його частку в загальній їх структурі [2, с. 33-45]. Дані для проведення оцінювання отримано шляхом анкетного опитування керівників сільськогосподарських підприємств [7].

Об'єктом дослідження є процес формування трансакційних витрат сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Результати досліджень

Трансакційні витрати макроекономічного походження мають різноаспектне тлумачення. Зокрема, американські інституціоналісти Е. Фуруботн та Р. Ріхтер під трансакційними розуміють витратами сукупність витрат, що пов'язані зі створенням або зміною інститутів та організацій [11, с. 24]. К. Ерроу визначає трансакційні витрати як витрати експлуатації економічної системи [9, с. 36]. К. Менар під трансакційними витратами розуміє витрати функціонування системи обміну, що існує в рамках ринкової економіки, а також у що обходиться використання ринка, для того, щоб забезпечити розміщення ресурсів і передати права власності [5, с. 49].

Зазначений перелік дефініцій не претендує на вичерпність, проте достатньою мірою розкриває багатогранність прояву трансакційних витрат.

Вони розкривають суть цього поняття в залежності від наукового інтересу автора. Можна зробити висновок, що сферою виникнення та існування цих витрат є взаємодія між різними інститутами суспільства: суб'єктами господарювання та державою (економічний, політичний і суспільний інститут). Крім того, трансакційні витрати можна розглядати як економічні витрати, тобто як сукупність витрат і втрат [1, с.18].

Будь-яке підприємство, в т.ч. сільськогосподарське, знаходиться в рамках певного макросередовища, яке обмежує свободу його дій внаслідок певного рівня недосконалості суспільних відносин. Таке обмеження викликає непередбачені витрати, призводить до втрат можливостей і потребує додаткових видатків для зменшення рівня цих витрат та втрат і, як результат, зменшується прибуток підприємства. Основні трансакційні витрати сільськогосподарських підприємств, які формуються під дією важелів вищезазначеного механізму макросередовища наведено на рис. 1.

Рис. 1. Механізм формування трансакційних витрат макроекономічного походження

Джерело: власні дослідження.

Існування зазначених на рис.1 витрат не викликає сумніву з логічної точки зору, проте у процесі дослідження достовірними вважаються лише ті твердження, щодо істинності яких наведено аргументовані докази [4, с. 160]. Тому метою даного дослідження є емпіричне підтвердження висунутих теоретичних припущень. Необхідно визначити, яких саме витрат зазнають сільськогосподарські підприємства, оцінити ступень їх негативного впливу та визначити найбільш вагомі із них.

Основою формування інформації про витрати на підприємстві є дані бухгалтерського обліку. Аналіз НП(С)БО дозволяє стверджувати, що трансакційні витрати макроекономічного походження не відображаються в системі бухгалтерського обліку, що вимагає застосування інших джерел інформації [6]. Тому доцільним, на наш погляд, було проведення анкетного опитування керівників сільськогосподарських підприємств Житомирської області з використанням методу експертних оцінок.

При використанні методу експертних оцінок репрезентативність визначали шляхом поєднання двох методик: розвідувальної та відсоткової [2; 8; 10]. Для першого випадку повинна бути кількість респондентів не менше 50, а для іншого – відповідне співвідношення опитаних експертів за двома-трьома ознаками, тобто повинна зберігатись відповідна тенденція як в досліджуваному регіоні, так і в досліджуваній групі експертів. Експертне оцінювання проводили за такими ознаками, як пропорційне представлення підприємств за організаційно-правовою формою господарювання і за рівнем господарської діяльності. Респонденти визначали, яких із запропонованих витрат зазнає їх підприємство і оцінювали рівень їх впливу на результати господарювання. Для обстеження обрано 51 сільськогосподарське підприємство Житомирської області.

Рис. 2. Питома вага відповідей респондентів, що визнали наявність трансакційних витрат макроекономічного походження

Джерело: власні дослідження.

Таблиця 1. Структура розподілу відповідей респондентів за рівнем впливу трансакційних витрат, % *

№ з/п	Витрати	Оцінка впливу			
		не впливають (0 балів)	вплив незначний (1бал)	вплив відчутний (2 бали)	вплив суттєвий (3 бали)
1.	Втрати від інфляції	2,0	27,5	35,3	35,3
2.	Втрати через відстрочку в оплаті за продукцію	9,8	15,7	47,1	27,5
3.	Втрати через дебіторську заборгованість	5,9	43,1	27,5	23,5
4.	Втрати через непрозоре конкурентне середовище	11,8	43,1	29,4	15,7
5.	Втрати, що викликані зниженням рівня купівельної спроможності населення	9,8	29,4	29,4	31,4
6.	Витрати у вигляді штрафів і пені через недосконале податкове законодавство	13,7	31,4	31,4	23,5
7.	Втрати через брак працівників необхідної кваліфікації	9,8	31,4	33,3	25,5
8.	Витрати пошуку працівників необхідної кваліфікації	31,4	47,1	13,7	7,8
9.	Втрати, що виникають внаслідок відсутності дієвої політики захисту вітчизняних аграріїв	3,9	17,6	23,5	54,9
10.	Втрати, що виникають внаслідок законодавчих колізій та можливості різноаспектного тлумачення одних і тих самих законодавчих актів	7,8	31,4	35,3	25,5
11.	Витрати через неврегульовані відносини власності і оренди	25,5	31,4	29,4	13,7
12.	Витрати викликані відсутністю розвиненого інформаційного простору	17,6	51,0	27,5	3,9
13.	Втрати через використання неякісної або невчасної інформації	13,7	43,1	35,3	7,8
14.	Втрати в результаті недоступності консалтингових та дорадчих послуг	35,3	45,1	15,7	3,9
15.	Витрати на контрольні заміри та отримання резолюцій органів санітарно-епідеміологічного і екологічного нагляду	25,5	51,0	17,6	5,9
16.	Втрати через нижчий попит на екологічно неякісну продукцію	33,3	27,5	19,6	19,6
17.	Витрати у вигляді штрафів і пені за невиконання вимог органів санітарно-епідеміологічного і екологічного нагляду	21,6	51,0	11,8	15,7
18.	Втрати внаслідок низького рівня довіри і ділової етики	3,9	47,1	35,3	13,7

*Примітка: відсотки відповідей респондентів

Джерело: власні дослідження.

Проведене дослідження підтвердило досить високий рівень трансакційних витрат у сільському господарстві. Керівники аграрних підприємств зазначають переважну більшість витрат макроекономічного походження. На рис.2 представлена структура відповідей респондентів за сферами формування трансакційних витрат. За 100 % прийнято всі запропоновані в опитуванні види витрат в кожній із сфер макросередовища.

Відповідно рис. 2 найбільш «визнаними» виявились витрати внаслідок недосконалості культурного середовища – 96,1 % (відсоток від загальної кількості можливих позитивних відповідей). Крім того, на запитання анкети: «Як Ви вважаєте, чи впливає низький рівень довіри і ділової етики на зростання витрат підприємства?» – лише один респондент відповів «Важко визначити», інші – «Так». Найменший відсоток відповідей припадає на витрати природно-екологічного середовища – 73,2 % респондентів зазначають таких витрат.

Вищенаведена інформація свідчить про рівень наявності трансакційних витрат макросередовища їх кількісний аналіз, однак не розкриває якісну сторону явища. З цією метою було проведено оцінювання експертами впливу зазначених витрат за 4-х бальною шкалою із подальшим перерахунком балів в усереднену оцінку. Результати наведені в табл. 1.

Дані табл.1 дозволяють отримати уявлення про співвідношення значущості різних видів витрат експертами. Подальші розрахунки направлені на визначення значущості кожного виду витрат в єдиній системі оцінок всіх експертів, тобто визначити середню оцінку (вагу). На основі методики «зважування» можна провести подальше ранжування, визначити найбільші і найменші витрати та їх структуру.

Для розрахунку усередненої оцінки (W) кожного виду витрат використовували таку методику:

1. Складали матрицю «експерти – витрати».
2. Розраховували відносну значущість усіх витрат для кожного експерта окремо. Для цього оцінки, які отримані від кожного експерта додаються, а згодом нормуються. Нормування – це приведення всієї сукупності чисел в цілому до одиниці.
3. Розраховували усереднену оцінку для кожного виду витрат від усіх експертів. Для цього нормовані оцінки додавали, а згодом розраховували середнє арифметичне.

Таким чином, середня оцінка (вага) кожного виду витрат може бути розрахована за формулами:

$$W_i = \frac{\sum_{j=1}^m W_{ij}}{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^n W_{ij}},$$

де W_{ij} – вага i -го виду витрат, яка визначена за оцінками всіх експертів

$$W_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}},$$

де x_{ij} – оцінка виду i , що надана експертом j ; n – число досліджуваних видів витрат, m – число експертів [2, с. 42-45].

Таблиця 2. Структура та рейтинг трансакційних витрат макроекономічного походження сільськогосподарських підприємств

№ з/п	Витрати	Усереднена оцінка (W)	Рейтинг	Частка в структурі витрат, %
1.	Втрати, що виникають внаслідок відсутності дієвої політики захисту вітчизняних аграріїв	0,0967	1	9,67
2.	Втрати від інфляції	0,0745	2	7,45
3.	Втрати через відстрочку в оплаті за продукцію	0,0685	3	6,85
4.	Втрати, що викликані зниженням рівня купівельної спроможності населення	0,0665	4	6,65
5.	Втрати через брак працівників необхідної кваліфікації	0,0642	5	6,42
6.	Втрати, що виникають внаслідок законодавчих колізій та можливості різноаспектного тлумачення одних і тих самих законодавчих актів	0,0636	6	6,36
7.	Втрати внаслідок низького рівня довіри і ділової етики	0,0632	7	6,32
8.	Втрати через дебіторську заборгованість	0,0626	8	6,26
9.	Витрати у вигляді штрафів і пені через недосконале податкове законодавство	0,0590	9	5,9
10.	Втрати через непрозоре конкурентне середовище	0,0547	10	5,47
11.	Втрати через неврегульовані відносини власності і оренди	0,0496	11	4,96
12.	Втрати через використання неякісної або невчасної інформації	0,0482	12	4,82
13.	Втрати викликані відсутністю розвинутого інформаційного простору	0,0432	13	4,32
14.	Втрати через нижчий попит на екологічно неякісну продукцію	0,0424	14	4,24
15.	Витрати у вигляді штрафів і пені за невиконання вимог органів санітарно-епідеміологічного і екологічного нагляду	0,0418	15	4,18
16.	Витрати на контрольні заміри та отримання резолюцій органів санітарно-епідеміологічного і екологічного нагляду	0,037	16	3,7
17.	Витрати пошуку працівників необхідної кваліфікації	0,033	17	3,3
18.	Втрати в результаті недоступності консалтингових та дорадчих послуг	0,0314	18	3,14
19.	Всього	1	–	100

Джерело: власні дослідження.

Якщо отримані дані помножити на 100%, то отримаємо структуру трансакційних витрат макросередовища сільськогосподарських підприємств. Результати розрахунків наведені у табл. 2.

Отримані в табл. 2 дані умовно поділяються на дві групи: найбільш вагомі (коефіцієнт усередненої оцінки $>$ за 0,05) і найменш вагомі (коефіцієнт $<$ 0,05). До першої групи відносяться 10 видів витрат, серед яких втрати, що виникають внаслідок відсутності дієвої політики захисту вітчизняних аграріїв та від інфляції. Серед витрат другої групи найменш значущими виявились витрати на контрольні заміри та отримання резолюцій органів санітарно-епідеміологічного і екологічного нагляду; витрати пошуку працівників необхідної кваліфікації та втрати в результаті недоступності консалтингових та дорадчих послуг.

Занепокоєння викликають такі тенденції: по-перше, втрати через брак працівників необхідної кваліфікації відносяться до 1-ї групи, але витрати на пошук працівників незначні. Це пояснюється хронічною диспропорцією в структурі зайнятості на селі і браком коштів на залучення необхідних спеціалістів. По-друге, низький ранг витрат екологічного середовища, що свідчить про незадовільну санітарно-ветеринарну роботу в сільській місцевості та потенційну неготовність до загальної екологізації виробництва відповідно стандартів СОТ та ЄС. По-третє, найменшу частку в структурі займають втрати в результаті недоступності консалтингових та дорадчих послуг. Це негативний показник, який швидше підтверджує недостатність роз'яснювальної та дорадчої роботи в регіоні.

Висновки

Трансакційні витрати макроекономічного походження впливають на кінцеві результати господарювання аграрних підприємств. В процесі дослідження з'ясовано, що найчастіше до таких витрат призводять вади культурної, економічної і політико-правової сфер суспільної взаємодії. Якісний аналіз кожного виду витрат, проведений на основі експертної оцінки, дозволив визначити вагомність кожного з них для сільськогосподарських підприємств Житомирської області.

Особливістю прояву трансакційних витрат на сільськогосподарських підприємствах Житомирської області є високий рівень впливу витрат внаслідок відсутності дієвих механізмів державного захисту і підтримки аграріїв, інфляції, втрат через брак працівників необхідної кваліфікації. Водночас, низькими є витрати на інформаційне забезпечення, пошук працівників, екологізацію виробництва, що свідчить про неорієнтованість більшості підприємств на розвиток в контексті інтеграційних перетворень і неготовності до загострення конкуренції на світовому ринку.

Перспективи подальших досліджень

Подальші дослідження будуть направлені на виявлення трансакційних витрат, які формуються в процесі взаємодії суб'єктів аграрного ринку (процес контрактації і виконання досягнутих домовленостей). Також, доцільно

застосувати аналогічний методологічний підхід до визначення структури і ваги цих витрат на сільськогосподарських підприємствах Житомирської області.

Література

1. *Архиереев С.И.* Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 288 с.
 2. *Бешелев С. Д., Гурвич Ф. Г.* Математико-статистические методы экспертных оценок. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Статистика, 1980. – 280 с.
 3. *Коуз Р.Г.* // Природа фірми: Пер. с англ. – К.: А.С.К., 2002. – С 30 – 49.
 4. *Малюга Н.М.* Наукові дослідження в бухгалтерському обліку: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / За ред. проф. Ф.Ф. Бутиця. – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 476 с.
 5. *Менар Клод.* Экономика организаций: Пер. с франц. / Под ред. А.Г. Худокормова. – М.: ИНФРА – М, 1996. – 160 с.
 6. Національні стандарти в бухгалтерському обліку. Питання використання: Навч. посібник. – 2-у вид., доп. / за ред. *М.Г. Михайлова.* – К.: Вища освіта, 2002. – 400 с.
 7. Технология социологического исследования (курс лекций) / *Н.В. Панина.* – 2-е изд. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2001. – 277 с.
 8. Экспертные оценки в социологических исследованиях / *С.Б. Крымский, Б.Б. Жилин, В.И. Паниотто и др.*; Отв. ред. *С.Б. Крымский*; АН УССР. Ин-т философии. – К.: Наук. Думка, 1990. – 320 с.
 9. *Эрроу К.* Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов // THESIS. – 1993. – №2. – С. 53 – 68.
 10. *Ядов В., Саганенко Г.* Методологические проблемы оценки надежности сдвигов при повторных исследованиях. Советская социология. – Т.2. – М.: Наука, 1982. – С. 230–249.
 11. *Furuboth E., Richer R.* The New Institutional Economics. – Vol. – Hants: Edward Elgar Publishing, 1995. – 695 p.
-